# D. G. Monrad i litteraturen

*Af* ASGER NYHOLM

Om D. G. Monrad skrev Hother Ploug engang: »Historikeren vil let knække Halsen under Forsøget paa at tegne denne Personligheds Billede for os.«

Enhver, der blot har beskæftiget sig lidt med Monrads mærkelige liv og virke, vil give Hother Ploug ret. Altid har man fornemmelsen af noget, der ikke er sagt, noget underforstået hos Monrad, en hemmelig nøgle til hans inderste, som man ikke kan få fat i.

Således stod han også for mange i sin samtid. De kunde ikke »finde Bund i Manden«. Man opgav at forstå ham, fordi han var for mangesidig. Eller man stemplede ham som en mand uden mening.

Det sidste gjorde Erik Skram i en artikel om Monrad. Den er skrevet ud fra den mest udtalte antipati, og den indledes med følgende episode: Skram traf som ung sammen med Monrad på en herregård. Godsjeren fortalte under gæsternes behørige tavshed en historie om et gammelt egetræ, som voksede i en træfattig egn, og hvorunder egnens befolkning årlig plejede at samles til fælles måltid, til sang og dans. Men man opdagede, at egen havde den farlige egenskab, at under dens grene måtte alle tale sandhed. Derfor var gamle venner blevet fjender under dens grene, ægtefolk havde måttet skilles, handeler var gået tilbage, ja samfundet truede med at gå i opløsning. Man måtte opgive at samles under egen, for »i Livet kan Sandhedens Træ ikke taales«. Ind i den respektfulde stilhed efter denne fortælling »lød Monrads underlige skrattende Stemme: »Det vilde nu alligevel være interessant at have saadan et Sandhedens Træ i sin Nærhed, for under det kunde man da i alt Fald altid faa at vide, hvad man selv mente«.«

Nu er det rigtigt, at Monrad var en dialektisk natur, der havde en vis frygt for i alt for høj grad at »krystallisere sig i sine anskuelser«. En sag kunde i hans øjne ses fra flere sider, den kunde fremmes på forskellige måder, og et politisk standpunkt kunde i hans øjne aldrig gøre krav på absolut gyldighed. »Vi er nogle svage, begrænsede Væsener, derfor sondrer den milde, høje barmhjærtige Sandhed sine Bestanddele, og giver nogle af dem til en, andre til en anden, for at hver enkelt af dem kan bevare sin fulde Kraft og Betydning. Saa kommer

Historien, saa kommer Verdens Gang og fælder Dommen«, skrev han i en artikel imod Otto Møller.

Men Monrad var ikke mere dialektiker, end at han dog havde sine bestemte politiske ideer. Monrad blev opportunist, ikke på trods af, men for en væsentlig del netop på grund af, at hans politiske virksomhed i så høj grad var bestemt af en idé. (P. Bagge). Landets uafhængige eksistens, som i hans øjne hvilede på et yderst spinkelt grundlag, ønskede han at underbygge ved en politik i overensstemmelse med liberalismens ideer, fordi den historiske udvikling havde godtgjort disse ideer som sandhed for ham.

Samtiden følte sig imidlertid desorienteret overfor Monrad. De havde ondt ved at finde ind til de bærende tanker i hans politik og forstå den. Ikke underligt. Monrad var en indesluttet natur. Han lagde aldrig sin sjæl blot for andre. »Faa Mennesker har i den Grad som Monrad levet et dobbelt Liv, det, der saas, og det, der ikke saas og som hverken Ansigt eller Tale forraadte for Omverdenen«, skrev engang direktøren i Udenrigsministeriet, P. Vedel, som er en af de få, der har haft en del af Monrads fortrolighed. Mit hjerte hører mig til, og dets følelser kommer ingen anden ved, sagde Monrad til ungdomsvennen Fr. Barfod. Jeg siger aldrig andet, end hvad jeg mener, men jeg siger ikke altid alt, hvad jeg mener, sagde han til en anden ungdomsven, Vilh. Birkedal.

Det sidste er ikke rigtigt. Monrads hele væsen var, som redaktør Bille skrev, »sammenfiltret med Ironi«. Han yndede at udslynge hasarderede påstande for at ægge andre til modsigelse og dermed lokke deres meninger frem.

Benyttede han ikke ironi, benyttede han ofte taktik. »Vi kender alle den ærede Ministers store Skarpsindighed og Dygtighed til at forberede, til længe i Forvejen og efterhaanden mere og mere som en Kile at inddrive det, han vil opnaa. Vi ved, at han ofte har faaet drevet Kilen halvt ind, førend vi andre er blevet opmærksomme paa, at han var ved at drive paa en Kile«, sagde I. A. Hansen engang i rigsdagen. Nogle fandt Monrad intrigant.

Yderligere kompliceres billedet ved den mærkelige blanding af religion og politik hos Monrad. Han sagde selv, at når han kom i virksomhed, blev hans virksomhed altid både religiøs og politisk, ligesom elektriciteten, når den blev kaldt tillive, blev både positiv og negativ. Han anså blandingen af det teologiske og det politiske for noget medfødt.

En egen stærk og kraftig luft møder man i hans religiøse verden. Kristus omtaler han som den stærke vilje med det store formål. Det store formål, som hvert menneske skal vindes for, er at gøre den tanke til virkelighed, som Gud har haft med dette enkelte bestemte menneske. Det sker gennem en kraftig sindets bearbejdelse, der aldrig tillader en at slå sig til ro eller føle sig færdig. Den sker igennem bønnens verden, når viljen bortjager den nagende bitterhed over lidte krænkelser eller stilfærdigt overlader den guddommelige magt at få bugt med den pinagtige livslede. Hele Monrads religiøse produktion er præget af hans urolige sind, hvor tankerne følger hinanden »som Skyer paa en Stormdag driver hen over Himlen«.

Det har for adskillige været vanskeligt at forlige denne religiøse verden med Monrads politiske liv. Tscherning fandt, at det var skade, at Monrad var gejstlig, Sophus Høgsbro fandt, at Monrad var for lidt gejstlig i ordets sande betydning. P. Vedel kunde ikke få i sit hoved, at Monrad på een gang kunde være en forslagen politiker og en virkelig from kristen. Professor Aage Friis anså det for hovedspørgsmålet i Monradforskningen at finde ud af, hvorledes Monrad forenede sin religiøse og sin politiske trang.

Det er et stort puslespil at samle kildernes brogede mosaik til et helhedsbillede. Her lader sig ikke bygge på kendsgerninger alene. »Psykologen, ja, Æstetikeren maa gaa i Spidsen, hvis Historikeren skal finde Vej« (Harald Nielsen). Det er derfor rimeligt, at man vender sig til digterne for at se, om nogen blandt dem ad intuitiv vej er nået ind til sider af Monrads personlighed, som ikke lader sig udlede af de bevarede kilder.[1]

I »Gæa« 1846 findes et digt af *Emil Aarestrup* med overskriften »Varselsskriften«. Det er stilet til Magister D. G. Monrad.

Oprindelsen til bekendtskabet mellem Aarestrup og Monrad kendes ikke. Måske er det formidlet gennem Chr. Winther. Hans hustru og Monrads hustru var søstre, døtre af murermester Lütthans. Det vides, at Aarestrup i 1842 besøgte Monrads i deres hjem på Toldbodvej, og at det forekom ham, at huset var som »et Aladdins Pallads, bygget af Aanden, smykket af en Fee«.[2 og 45]

Digtets første afsnit skildrer et sælsomt besøg af Monrad i Aarestrups hjem. Aarestrup og hans hustru var ikke hjemme. Ternerne syslede ved lampen, da der hørtes larm af vogn og hestetrampen. En

rejseklædt gæst trådte ind, slængte hat og kappe i krogen, skræmmede ternerne med sære fagter og trængte ind i huset. Han vilde se børnene, spurgte om deres navne. De stirrede søvndrukne på ham, medens han nærmede sig selv de mindste. Han var sorthåret, »med et sælsomt Smiil om Munden«, havde en tyk, lådden rejsepels og »et blodrødt Skjærf« bundet om livet. En af drengene sprang modigt op og spurgte om hans navn. Da tog han koldblodig sin røde tegnebog frem af lommen, steg op på bordet og skrev på loftet.

»Mene, mene, tekel, upharsin!« vare
De Ord, som han paa Husets Dække tegned,
Imedens om hans Knæe min Børneskare
Og alt mit Tyende af Rædsel blegned.
»Dit Liv er veiet, talte dine Timer,
Tilintetgjørelsen skal du tilhøre!«
Forfærdelige Varselsrøst, som kimer
Bestandig for den Dødeliges Øre!

En virkelig begivenhed ligger til grund for denne mærkelige historie. Den er omtalt i et brev fra Aarestrup til urtekræmmer Chr. Petersen:

En Reisende ringede forleden Aften paa Døren – i min og Kones Fraværelse. Han vilde ikke sige Pigerne sit Navn – trængte ind i Kammeret, hvor næstved Børnene sov. Er det Dig, som hedder Emma? spurgte han min ældste Datter. Jo – svarede hun – hvem er De? Du er temmelig næsviis – sagde den Fremmede – (der saae gruelig ud, sorthaaret, brun, med et rødt Skiærf om Livet, og som havde kastet Kavaien af og satte Benene hen paa det bornholmske Stueuhr – en stor Forseelse!) hvor gammel er Du? – Tolv Aar. – Ah! saa beder jeg meget om Forladelse! saa er Du jo en Dame. Men vil Du ikke staae op og gjøre lidt Opvartning for mig. Bring et bedre Lys. Du ligger i en bred Seng, lad den gjøre istand til mig med. – Carl maatte op af Sengen og Emma ligeledes. Børnene loe, men Tænderne klapprede dem i Munden af Angst. Vil Du følge med mig, Alf? sagde han til den Rødhaarede. Ja, svarede denne frimodig. Vist ikke – sagde den huusbetroede Emma – det vil Moder ikke have. – Jeg vil skrive mit Navn paa Loftet, sagde den Reisende – og tog en stor rød Portefeuille frem og skrev paa Loftet. Carl tog et Lys, sprang op paa en Stol, for at læse hvad der var skrevet. Da gjorde den Ubekjendte en græsselig Mine og en lang Hals, pustede Lyset ud, løb ind til Alf, der laae i Sengen, og raabte: nu tager jeg Dig med mig! – Det skal De nok lade være – svarede Drengen – for jeg holder mig fast i Sengen. – Et nyt Lys kom ind. En Vienervogn holdt for Døren. Den Reisende forsvandt. Vi traf kort efter de dødblege Piger og rystende Børn; thi Skriften paa Loftet: Mene, tekel, upharsin! havde den bibelkloge Carl udlagt, som Daniel, og sagt, at jeg var tællet, veiet og deelt, samt rimeligviis vilde afgaae ved Døden samme Nat, ligerviis som Belsazar i Babylon. – Jeg brød mit Hoved lidt med at udfinde den gaadefulde Ubekjendte – tilsidst ahnede jeg een – og fik at vide, jeg havde truffet rigtigt: Monrad![3 og 45]

Brevet er udateret, men er placeret mellem breve, der er dateret Saxkjøbing, henholdsvis $^{16}/_{10}$ 1842 og $^{11}/_{12}$ 1842. Da digtet ifølge en påtegning på manuskriptet må anses for skrevet i 1843, er det sandsynligt, at episoden har fundet sted engang i 1842, inden Monrad omkring 1. november forlod Københavns toldbod med skib på rejse (formodentlig over Kiel) til Hamborg og videre til Berlin.[4]

Et eksempel på Monrads sære indfald og den atmosfære af mystik, han kunde omgive sig med, er her fremført for læseren af en fortæller, der selv har kunnet goutere situationen, og som har formået at forme sin beretning, så episodens stemning blev bevaret. Men iøvrigt anslås stemningen for det følgende med ordene: Mene tekel.

Digtets anden del er en hyldest til Monrad og aftegner væsentlige sider af hans karakter.

»En rastløs Mand, der lægger Haand paa Værket«, kaldes han, og en urolig ånd var han da også alle sit livs dage. Da Aarestrup skrev dette digt i 1843, var Monrad 34 år gammel. Han var redaktør af »Dansk Folkeblad« og medlem af Københavns skoledirektion. Men hans løbebane havde været omskiftelig nok. Under sit teologiske studium drev han omfattende sproglige, filosofiske og litterære studier. Han tog teologisk embedseksamen 1836 med udmærkelse og blev 1838 magister i orientalsk filologi. Derefter fortsatte han et år sine filologiske studier i Paris. Men under et besøg i hjemmet 1839 placerede han sig pludseligt og overraskende som forgrundsfigur blandt de studenter, der på Frederik 6.s dødsdag henvendte sig til den nye konge med en opfordring til at give landet en ny forfatning. Ca. 3 uger senere udkom allerede hans første politiske pjece, »Flyvende politiske Blade Nr. 1«, der vidnede om solid politisk orientering.

Denne uro og rastløshed, som er et så karakteristisk træk i Monrads hele liv, står i forbindelse med noget utålmodigt i hans sind. Han vilde ikke som videnskabsmanden »være Bedstefader til en Bevægelse«, han vilde »staa i et væsentligt Forhold til Tiden«. Han vilde se resultater, afgørelsen var ham en »kvægende læskedrik«. Derfor lod han sig altid drage derhen, hvor han kunde møde de æggende, aktuelle religiøse eller politiske opgaver.

Vilde Monrad se resultater, så blev han dermed naturligt også, som Aarestrup kalder ham, »en Guds Herold, der kalder paa Bedriften«. Som grundig kender af Gamle Testamente, som han til eksamen opgav i sin helhed, mestrede han en profetisk stil, hvormed han præsenterede

sig for »Fædrelandet«s læsere i sin første artikel i bladet, 1. april 1840: Måske har Christian 8. set den brændende Tjørnebusk, og måske har han hørt en Stemme, der befaler ham at føre Folket ud af Ægypten og til Frihedens forjættede Land. Men endnu tøver han, for Folkets Hjerte er forhærdet, det har Øjne, men ser ikke, det har Øren, men hører ikke, og han ønsker først et Tegn. »Danske Folk, dig er det, som skal give din Konge et Tegn, thi Jehova gør ej længer Mirakler. Moses henkastede sin Stav, og se! Staven opfyldtes med Liv og Sjæl, den forvandledes til et levende Væsen. Fuldbyrd ogsaa du det samme Jertegn, omskab ved dit Ord det døde til levende. Dødt og dorsk og døsigt er det Folk, som er umælende, som ej opløfter sin Røst og taler. Saa hæve ogsaa du din Stemme, henvend dig til Stænderne, og bed igennem dem din Konge om Friheden. Sandelig, det Folk er Friheden uværdigt, som ej har Kraft nok til at bede om den. Vis dig værdigt, giv din Fyrste det Jertegn, hvorpaa han maaske ene venter . . .«

En trøsteprofet var Monrad ikke: Det er heller ikke Aarestrups billede af ham:

> En Fremtidsseer, hvem en Glød paa Tungen
> Har bragt til at besværge og opmande;
> Som længst med lyse Skrifttræk alt har svungen
> Sit: Mene! Mene! over Danmarks Land.

Med fuld ret har Ejnar Thomsen i bogen »Henrik Pontoppidan til Minde«, 1944, optrykt Aarestrups digt om Monrad som en pendant til de linier af Pontoppidan, hvori han skriver om sit eget forfatterskab:

> Der er et Angstens Raab fra en,
> som under Middagsluren
> et Mene Mene Thekel saae
> i Flammeskrift paa Muren,

og siden slutter:

> Jeg veed det! Undergangens Angst
> er gaaet mig i Blodet.

Der går virkelig gennem hele Monrads politiske virke en undergangens angst. Allerede i sin første politiske pjece 1839, den før nævnte »Flyvende politiske Blade Nr. 1«, fremmaner han den mulighed, at »naar det germaniske Element i Aarenes Løb har gjennemtrængt Jylland, vil det saa være usandsynligt, at Folkets Blik i det Mindste paa nogle af de danske Øer vende sig til den Pagt, som den

scandinaviske Halvøes tvende Riger have sluttet med hinanden? Dog jeg bliver prophetisk, Nutidens Tryk fremmaner onde Syner. Gud holde sin Haand over Danmark!« Det var første gang, han skrev sit Mene, som Aarestrup sigter til. Har Aarestrup måske også, da han skrev sit digt, læst Monrads artikel fra 1843 mod J. L. Heiberg? Der hedder det: »Er det ej saa, at den, som har sat sig ind i vore forviklede Forhold og ser ud i Fremtiden, ser, saaledes som Sagerne nu stiller sig, at den Tid vil komme, da det alvorlige, skæbnesvangre Spørgsmaal, som endnu ingen kan besvare, om ej den danske Stat skal sønderlemmes, vil opstaa?« At disse tanker ikke var udtryk for et forbigående mismod, ser man deraf, at Monrad i 1864, da han stemte mod freden, netop begrundede det med, at han frygtede, at den skulde blive dødsstemplet på dansk folkelighed og nationalitet og blive indledningen til en deling af landet ved Storebælt. Tanken om landets undergang blev ved at spøge i hans tanker. Da Preussen ikke opfyldte § 5, så han deri en trusel mod de danske lande vest for Storebælt.

Ikke sært, at netop Aarestrup fremhævede denne side hos Monrad. Også han så ret mørkt på landets fremtid, som da han i 1839 skrev om Danmark, at det

> . . . . synker hen som Vraget,
> hvis Top man over Dybet ser
> Og kjender kun paa – Flaget.

At Aarestrup kalder Monrad en »Lov- og Retsforsvarer«, gør det sandsynligt, at digtet er skrevet henimod slutningen af 1843. Udtrykket kan da sigte til nogle artikler af Monrad, hvori han i anledning af nogle beslaglæggelser af »Dansk Folkeblad« kræver pressesagerne afgjort af domstolene i stedet for af kancelliet. Noget misvisende er det, når Aarestrup kalder Monrad en »Raadgiver for Drot og Folk«. Kong Christian 8. tog ikke mod råd af Monrad. Om folket gjorde det, kan være tvivlsomt nok. Folkelig læsning var »Dansk Folkeblad« ikke i hans redaktørtid. Men derfor kan det være rigtigt nok, hvad P. Vedel hævder, at det væsentlig kan tilskrives Monrads publicistiske virksomhed, »at den grundlovgivende Forsamling kunde vise sig i Besiddelse af saa megen politisk Dannelse som den gjorde«.

Aarestrup kalder Monrad »en Ven af Barnlighed og Ynde, en Elsker af at høre Lyren klinge«. Det er naturligt, at han omtaler det gemyt, der knyttede Monrad til poesiens verden – Monrad blev i sine unge år af sine jævnaldrende kaldt kunstgal, og han tænkte en tid på at blive

digter. Det opgav han efter Oehlenschlægers råd, men flere litterære anmeldelser viser hans stærke litterære interesse.

Måske kan man i Aarestrups Monradbillede savne det vulkanske, der var i Monrads temperament. Billedet er for elskværdigt. Det hvasse, polemiske, ofte sårende ironiske hos Monrad er ikke med i billedet. Men med den sære og overraskende episode som baggrund og understregningen af det dystre profetiske i Monrads offentlige fremtræden synes Aarestrup dog for eftertiden at have bevaret noget af den stemning, der dengang stod om Monrads person.

Monrad havde håbet, at Christian 8. vilde give landet en ny og fri forfatning. Men han blev skuffet. Arbejdet som redaktør af »Dansk Folkeblad« syntes ham derfor resultatløst, og København forekom ham at være et »actionsløst Actionssted«. Han søgte og fik embedet som sognepræst i Vester Ulslev på Lolland, som hans ven, grev Knuth, havde kaldsret til.

Da han skulde rejse fra København, blev der holdt en afskedsfest for ham. *Carl Ploug* skrev et digt til denne lejlighed.

Digtet begynder med at skildre den drøm, som naturen drømmer hvert forår, drømmen om frihedens idé. Den samme drøm er det, der sænker sig over folket, når »Tidens Herre vinker med sit Bryn«.

Det var i slig en Drømmens Stund, Du valgte
For Bogens stille Syssel Livets Strid,
Da over Dig kom Aanden, og Du talte
Hvad dunkelt gjæred i den unge Tid;
Da Du, den blege Gransker, ind for Skranken
Som Ridder, fuldt og færdigt rustet tren,
Og sejrrig svang dit stærke Vaaben, Tanken,
I Sjælens Kampe hærdet, klar og ren.

Det er stemningen fra Monrads første optræden på den politiske arena, som Ploug her har fanget ind. Da Monrad i efteråret 1839 vendte hjem fra Paris, var han i sine jævnaldrendes øjne den »blege Gransker«, der helt havde helliget sig »Bogens stille Syssel«.

Måske endda denne blege gransker lånte træk til Peer Mikkelsen i Plougs »Kontubernalerne eller Livets Dialektik«, en af hans Atellaner, der blev opført 1. marts 1840. Den optrædende grundtvigianer, »Holger Danskes Trompeter«, var et portræt af Monrads ungdomsven Fr. Barfod. Peer Mikkelsen skildres som den, der har studeret Hegel og

Schleiermacher og efter at have gennemgransket alle systemer lige fra Pythagoras til Fichte jun. har slået sig til ro med at blive eklektiker. Hans hovedværk, der først vil udkomme flere år senere, er »en filosofisk-empirisk Udvikling af Menneskets aandelige Væsen, saadan som den manifesterer sig gjennem Sprogene. Jeg har længe været i Uvished om Titelen, men igaar faldt det mig pludselig ind, at Værket passende kan hedde: Mennesket som Dyr, Menneske og Gud betragtet fra et sprogligt Standpunkt«.[5]

Denne karakteristik kan lede tanken hen på Monrad. Han havde studeret både Hegel og Schleiermacher, og han havde drømt om at skrive ideernes historie fra oldtid til nutid. Det var hans mål at forstå den kristne religion som det sidste led i menneskeslægtens religiøse udvikling.[6] Monrad lagde også de filologiske studier i et filosofisk plan. »Menneskeaanden befinder sig saa fremmed og uhyggeligt paa det rent empiriske Territorium«, skrev han. Kun i tingenes »hvorfor« finder man hvile. Derfor fulgte han i sine hebraiske studier væsentlig den tyske orientalist G. H. A. Ewald, der – som det hed – »har afhugget Empiriens idéløse og forstenende Medusahoved«. Det var i Monrads øjne et fremskridt, at den hebraiske grammatik satte det som sit mål at finde »Overeensstemmelse mellem Ordformernes Tanker og deres Lyd, Lydens »Hvorfor« indesluttet i Tankens »Hvorledes«, det Indres og Ydres Harmonie, der er af den Beskaffenhed, at det Indre afspeiler sig i det Ydre, at det er ligesom Sjelen, der danner Ordformernes Organisme«.[7]

Om nu den blege gransker er at genfinde i Atellanerne eller ikke, får stå hen. Ploug har i hvert fald aldrig glemt den dag, da Monrad tog ordet og »talte, hvad dunkelt gjæred i den unge Tid«. Den dag var den 3. december 1839. Frederik 6. var død om morgenen. Orla Lehmann og hans meningsfæller fik samme aften foranstaltet et møde af studenter på d'Angleterre. Det var hensigten at få vedtaget en adresse til den nye konge, Christian 8., med opfordring til at give landet en fri forfatning.

Frederik Barfod, der var enevældens svorne tilhænger, vilde hen til mødet for at protestere mod adressen. Han beretter, at han på vejen mødte Monrad. Monrad var på den tid fordybet i arbejdet med Tusind og een Nat. Han havde intet hørt om mødet, »så aldeles levede han udenfor døgnet«. Barfod vilde have ham med. Monrad havde ikke lyst, men »jeg tog ham under armen og trak ham med. Så lidt anede

jeg, at han skulde blive en af de dygtigste ordførere for den retning, jeg selv vilde bekæmpe«.[8]

Da Monrad var kommet med til mødet, støttede han på det kraftigste Lehmanns adresse. Den mødte ellers en del modstand. Men adressen blev vedtaget, og Monrad var blandt de fem, der blev udset til næste dag at overbringe den til kongen.

Det overraskende ved Monrads optræden var, at han – skønt han tilsyneladende havde stået det politiske liv fjernt – placerede sig i forgrunden i den politiske opposition. Det kom pludseligt og uventet. Og det var ikke en episode. Han brød broerne af og levede fra nu af næsten udelukkende for de politiske opgaver. Den videnskabelige løbebane var forladt.

Men yderligere overraskende var det, at han lagde en så forbløffende politisk dygtighed og indsigt for dagen. Den kan enhver overbevise sig om ved at læse »Flyvende politiske Blade«, hvis første nummer forelå trykt små tre uger efter studenternes møde.

Alt dette overraskede Barfod, det overraskede mange, og det overraskede Ploug, der både deltog i mødet og i deputationen til kongen. Det er dette overraskende indtryk, der er nedfældet i digtets linier om den, der havde levet ved bogens stille syssel og pludselig »talte, hvad dunkelt gjæred i den unge Tid«, om den blege gransker, der pludselig trådte frem »som Ridder, fuldt og færdigt rustet«.

Er stemningen fra Monrads første politiske optræden 1839 bevaret i denne strofe, så er stemningen fra Monrads bortrejse 1846 bevaret i digtets sidste formaning til ham om at huske, »At Du først da har Dig, som os, gjort Fyldest, / Naar Folkets Drøm faar Virkeligheds Daab!« Det var de politiske meningsfællers store bekymring, at Monrad som præst skulde være tabt for det politiske liv. »Gud naade Dem, hvis De lader Deres nye Stilling faae al Magt over Dem«, skrev Krieger til Monrad lidt senere.[9]

Har Ploug således ramt stemningen fra afgørende situationer i Monrads liv, så giver dog hans digt ikke noget vellignende billede af Monrad.

Hvor Aarestrup introducerede Monrad, som den der tegnede det uhyggelige Mene Tekel på loftet, introducerer Ploug ham som frihedshelten, der træder ind i kampen for folkets skønne forårsdrøm.

Nu har der nok for mange af Monrads samtidige stået en vis frihedens forårsstemning om hans navn. Han kunde bruge meget forjæt-

tende udtryk om friheden: Han kalder den »Europas Grundtanke«. Han tillægger den evnen til at gøre underværker. Det danske folk er splittet. Der er provinsforskelligheder, og der er den farlige modsætning mellem dansk og tysk. Overfor alt dette tror Monrad på friheden som den frelsende magt. »Mægtig er Provindsforskjelligheden, mægtig er Folkeeiendommelighed, men mægtigere end Alt er Friheden. Den og maaskee den ene vil forvandle de splittede Provindser til eet Rige, de adspredte Menneskehobe til eet Folk«. Endnu som gammel skrev han om den kærlighed til den konstitutionelle frihed, han fra sin ungdom havde været betaget af: »Det forekom mig, at saavel Danske som Tydske maatte kunne komme til at elske den politiske Frihed saa høit, at de over dens Goder vilde glemme alle de ved den forskjellige Nationalitet fremkomne Rivninger«.[10]

Men netop de anførte steder viser, at Monrad ikke var så eenstrenget, som Ploug vil gøre ham til. Frihed var vel et hovedord i hans agitation, men enhed var et endnu vigtigere ord, nemlig statens enhed. Det var, fordi han frygtede monarkiets sprængning, at han satte friheden så højt. Den var ham midlet til at redde monarkiets enhed, men den var ikke målet i sig selv. Det var frygt og ikke tro, der drev ham ind i hans frihedsbegejstring og gav den en dyster tone, som Ploug aldeles ikke har givet udtryk for.

Derfor virker Plougs portræt af Monrad banalt ved siden af Aarestrups. Det må imidlertid i retfærdighedens navn tilføjes, at digtet er et lejlighedsdigt. Man kan derfor ikke vente det nuancerede portræt. Det er sikkert endda et vellykket udtryk for, hvordan mange i samtiden så på Monrad, og for, hvad de håbede og ventede sig af ham.

Monrads i mange henseender strålende politiske løbebane fik en tragisk afbrydelse, da landet under hans førerskab oplevede nederlaget i 1864. I 1865 forlod han i fortvivlelse landet og rejste med sin familie til Ny Zealand.

Ved den lejlighed søgte *Chr. Winther* at give hans følelser ved afrejsen et digterisk udtryk i digtet »En Udvandrer«.

Der havde i mange år bestået et ret nært forhold mellem Monrad og Chr. Winther. I 1835 havde Monrad i nogle bidske indlæg i »Københavnsposten« støttet Chr. Winther overfor en yderst syrlig kritik fra Chr. Wilsters side. Siden blev de svogre. Monrads hustru, Emilie Lütthans, var søster til Chr. Winthers hustru, Julie, hvem i sin

tid digtene »Til Een« var rettet til. Monrad var hende til hjælp, da hun blev separeret fra Werliin. Siden var Monrad til hjælp for Chr. Winther og hans hustru i vanskelige tider. Chr. Winther beundrede Monrad. »Med al hans Kraft forbinder han en stor Besindighed«, skrev han.[11] Nu, i 1865, gav Chr. Winther Monrads følelser ved afrejsen deres digteriske udtryk.

Digtet anslår straks stemningen med de to – senere gentagne – linier:

Hvor der leves uden Ære
er ei længer godt at være ...

Dette er et meget præcist udtryk for Monrads syn på situationen i Danmark, da han rejste bort. Under et bittert opgør i rigsrådet i 1864 havde han erklæret, at han havde troet, der skulde have været ført en fortvivlelsens kamp for at værne om fædrelandet og vor gamle grænse ved Dannevirke. Til Orla Lehmann sagde han i en samtale, at han så ingen fremtid for Danmark og det danske folk. Han havde troet, at det danske folk vilde kæmpe til det yderste for Dannevirke, og hvis det skulde gå under, da gå under med ære. Men han var blevet bittert skuffet og følte den højeste dégoût for det hele. Bitrest faldt hans ord til Vilh. Birkedal: »Det danske Folk er et raaddent Folk, og Ingen kan forlange af mig, at jeg og Mine skal staa Last og Brast med et saadant raaddent Folk«.[12]

Følelsen af den nationale skam giver Chr. Winther et stærkt udtryk: den bortdragende vil søge bort til det fremmede, tie med sin klage, drukne sine minder. Intet skal følge ham.

Ingen skal faae Lov at spørge,
Hvorfor mine Øine sørge;
Skinsyg vil mit Navn jeg skjule
I mit Hjertes tause Hule;
Hvilke mine Fædre vare,
Skal min Mund ei aabenbare;
Ei skal for mit Land, det døde,
Blusels Brændemærke gløde
Paa min Pande, naar jeg maatte
Nævne, hvad vi selv forraadte.

Således søgte og fandt Monrad en anonym eksistens i det fremmede. Da han i 1869 sejlede hjem igen til Danmark, nedskrev han en del indtryk fra denne tid. Det hedder der: »Lever en Mand paa et eensomt

Sted fjærnt fra og ukjendt af alle Mennesker, da aabenbarer vel et saadant Menneskes Væsen sig i hans Tankegang, Følelser og Handlinger, men han har intet Navn blandt Menneskene, og var der ingen Gud, da havde han intet Navn hverken i Himmelen eller paa Jorden. Men for Gud aabenbarer hans Væsen sig og derfor har han et Navn i Himmelen, det være godt, det være ondt, men paa Jorden har han intet Navn. Et Rygte kan han have blandt Markens Dyr og Himmelens Fugle, mellem hvilke han lever, og af hvilke han er kjendt, men et saadant Rygte er intet Navn, thi det vedrører kun enkelte Sider af hans Væsen«.[13]

Det er heller ikke tilfældigt, at Chr. Winther kalder landet for »det døde«. Således mindedes Monrad selv sin afrejse som en afsked med en afdød: »det danske Folk stod for mig som en Afdød, og Danmark stod for mig som et Lig. Jeg trykkede et brændende Kys paa dets blege Pande og forlod det«. Hans fantasifulde skildring, i den efterladte redegørelse, af den forrykte R . . ., der overalt ser lig og overalt mærker liglugt, har rod i virkeligheden. Da Monrad stemte mod fredsslutningen 1864, sagde han i sin motivering: ». . . er det ikke, som om i den europæiske Bevidsthed Dødsstemplet sættes paa den danske Folkelighed, naar 2–300.000 af vore danske slesvigske Brødre gives hen til deres værste Fjender? . . . Troer man, at der, naar det efter nogle Aars Forløb viser sig, at det er gaaet godt med at beherske disse stille Danske, da vil reise sig større Forundring over, at man atter tager 5–600.000 ind under sig? . . . jeg frygter for, at man, i sine Bestræbelser for at bevare sin politiske Selvstændighed og derved undgaae en Ulykke, skal styrte Landet i en endnu langt, langt større Ulykke, nemlig en Deling efter Storebelt . . .«[14]

Digtet rummer andet end bitterhed og sortsyn. Med karakterfuld rejsning går udvandreren sin fremtid imøde:

Hvor der leves uden Ære,
Er ei længer godt at være.
Derfor skyder som en Glente
Fremad jeg med Vinger spændte,
Fremad som den bange Due,
Fremad som en Lynilds Lue,
Som en Svale piler hjemad,
Som i Eventyret Fremad,
Lyset for mig, – Mørket bag mig –
Fremtid! i din Favn modtag mig!

Også denne stemning var Monrads. Ved en afskedsfest på Skydebanen sagde han, at det forekom ham, som om han, hvis han havde vinger, vilde flyve bort til det fjerne land, som om han der vilde kunne genvinde den ligevægt, hvis nødvendighed til fortsættelsen af sin gerning herhjemme han følte så stærkt.[15]

Få var de, der forstod Monrad ved hans bortrejse. Birkedal opfordrede ham til at blive hjemme og dele den tunge tid med sit folk efter at have delt dets gode dage med det. Orla Lehmann sagde til ham, at ved en udvandring brød han staven over sit fædreland og forlod det som rotterne forlader det synkende skib. Ved at blive på sin ejendom Hummeltofte og pløje sin jord var han en Cincinnatus, hvis han skjulte sig ved Genfersøen en Voltaire, men ved at drage til Australien var han – en Micawber, og dertil var han for god. Krieger advarede ham mod det lys, der ved hans bortrejse vilde kastes over hele hans fortid, »Spillerphysiognomiet, for at bruge det onde Ord . . .« Andræ stemplede hans bortrejse som en komedie. Monrad selv led under sine venners misbilligelse. Den fortrædigede den korte tid, han havde tilbage.[16]

Chr. Winther synes bedre at have forstået Monrad, selv om heller ikke han har fået de mørkeste farver i billedet med. Der var tanker, som Monrad skjulte for andre. Kun til papiret betroede han, at han kendte til en livslede så stærk, at den end ikke kunde lade plads for sorgen over hans nærmestes ulykke eller død, og til en menneskeforagt, der tjente ham som værn mod hans modstanderes hårde og uretfærdige domme.[17]

Disse sider møder man ikke hos Chr. Winther. Men alligevel er han den, der bedst har forstået at give Monrads splittede og fortvivlede følelser efter nederlaget et afdæmpet og harmonisk udtryk.

I 25-året efter krigen 1864 udkom *Herman Bangs* »Tine«. Den er digtet over begivenhederne under krigen. Blandt de skildrede personer optræder »Bispen«. Man har i hans skikkelse ment at genfinde træk af Monradskikkelsen.

Bispen optræder første gang i »Dannevirkenatten«. Det er i februar 1864. Hæren står ved Dannevirke. Der er gæster hos den enarmede baron. Der tales om krigen og om hæren. Tankerne går fortrøstningsfuldt tilbage til de sejrrige kampe i den forrige krig, til slaget ved Isted, hvor »Danmarks Hjertemagt« sejrede. Man synger »Den tapre

Landsoldat«. Provsten læser af »Bladet« en korrespondance fra Dannevirke, en korrespondance, som spejler »Nationens Haab«. For provsten gælder kampen nationens »Selvagtelse«. Den grundtvigske kapellan forkynder tillidsfuldt, at »Gud vil skærme Tyra Danebods Vold«. Stemningen vender sig harmfuldt mod kong Christian IX, for »han har ikke Danskens Hjerte i sit Bryst«. En ung student priser den digter, der »har sunget Norden sammen til Enhed«, for »hans Syn har ført os til denne Dag«. Studenten slutter med et »leve da han og hans«.

Så kommer meddelelsen, at Dannevirke er rømmet. Virkningen er lammende. Der lyder udbrud som: Man har forrådt Danmark! Et glas kastes mod kongens billede, så det knuses og glider ned fra sit søm. Nye anklager rettes mod de førende, og provsten, der støtter sig til bordet, siger »med en stor Gestus«: Men folket vil drage dem til ansvar, folket vil få sin dag!

Ingen havde hørt Døren gaa, men de vendte sig alle, nu ved Stemmen, og de blev staaende forvirrede, som Folk, der pludselig vækkedes:

Aa, her er Selskab!

Det var Bispen, spinkel og lille, med sit gullige Ansigt og det hvide Skæg; han saá et Nu hen over Borde og Glas og de væltede Stole: Stort Selskab, sagde han og saá hen ligesom gennem sin Provst, der endnu hvilede i sin Statsmandsstilling ved Bordet.

Alle bliver forfjamskede. Kapellanen prøver at samle kongens billede op igen, men slipper det, for bispen har set det. Gæsterne bryder op og begiver sig ud til vognene.

Bispen var endnu alene. Længe stod han og saá ud over denne hærgede Stue, hvor Gardinerne løsnede sig for Vejret, med de forladte Glas og Bollen og Piberne rundt omkring – Levningerne som af umyndige Russtudenters Sold. »Bladet« var faldet paa Gulvet og laa og klappede op og ned i Trækken. Biskoppen tog det op og læste et Øjeblik deri, og mens den gamle »Reaktionæres« Ansigt fortrak sig til Spot eller Smerte, blev han ved med at lægge det sammen og sammen ligesom til en lang Svøbe, og han lod det falde ned igen, ned mellem de tømte Glas.

Saa vaagnede han af sine Tanker, og han gik hen ved Siden af Sofaen. Ærbødig tog han Kongens Billede op. Nænsomt, mens Lampens Lys faldt paa hans Ansigt, løsnede han de splintrede Glasstykker ud, ét efter ét, og hængte Kongebilledet hen.

De smaa Flag stak han op derover.

Saa løftede han Blikket og saá paa Kong Frederiks Billede.

Længe betragtede Biskoppen den højsalige Majestæt – med et besynderligt, med et respektstridigt Smil.

Bispen dukker op et par gange senere i bogen. I en samtale med Baronen udtaler han sin harme over bombardementet af Sønderborg. Han stempler det som en krænkelse af folkeretten og forsikrer, at regeringen vil tage repressalier, for »vi er vel Herrer paa Havet«. Han fremsætter trusler mod Østersøens byer og handelsskibene. Han er forvisset om, at Europa vil rejse sig. Han spørger interesseret, hvad de engelske iagttagere, der har ledsaget Baronen, siger, og han gentager: »Frihedsfolkene vil rejse sig, Liberalismen vil flokkes om os«. Baronen mener, der mangler initiativ i krigsførelsen. »Ja, sagde Højærværdigheden, det er ikke Regeringen, hvem der her fattes Energi; det er ikke i København, man mangler Mod. Men, tilføjede Højærværdigheden skarpt, det er sandt: Regeringen har regnet med en anden Hær . . .«

Mod slutningen af fortællingen, da degnedatteren Tine har taget sit eget liv, og de gejstlige, der møder i degnens hus i anden anledning, røber deres forlegenhed ved den uventede situation at stå ved selvmorderens lig, kommer bispen tilstede. Med ægte medfølelse møder han Tines moder, der bekymret spørger, om kirkeklokkerne må ringe over hendes datter. Dertil svarer bispen: »Hvorfor skulde de ikke ringe? . . . Hun skal vel høre sine egne Klokker sidste Gang«.

Herman Bang har henlagt begivenhederne i sin roman til sit barndomshjem i Asserballe præstegård og egnen deromkring, og han har ladet personer fra sin barndomstid optræde. Men det primære for ham har dog ikke været at give virkelighedsskildringer fra barndomstiden. Det har været at sige sandheden om 1864, sådan som han forstod den. Erindringsstoffet skulde tjene digtningens intention. Derfor lod han »Fantasi og Virkelighed gaa op i Forening, saa Traadene vanskeligt lader sig udrede igen«. Han førte de mennesker, han lod genopstå i romanen »ad Veje, der ikke udelukkende var Virkelighedens«.[18] Det typiske eksempel er hovedpersonen, degnedatteren Tine. Hun er tegnet efter degnens datter i Bangs hjemsogn, der havde sin daglige gang i præstegården. Hende gav han i romanen en skæbne, som intet har med virkeligheden at gøre, og som den virkelige Tine, som godsejerfrue i Skåne, tog ham meget unådigt op.[19]

Den mærkelige blanding af fantasi og virkelighed præger også den bispeskikkelse, som læseren første gang møder i Dannevirkenatten.

Om dette kapitel skriver Vilhelm Andersen: »Ogsaa Dannevirkenatten, Bangs store Forelæsningsnummer i den ironisk-patetiske Stil,

er som Historieskrivning en virkningsfuldt arrangeret Scene. Alle de politiske Partier og Retninger, som spillede med i 1864 – Nationalliberale, Grundtvigianere, Helstatsmænd – er samlede i Gruppe paa Teatergulvet, med Folket i Nattemørket udenfor de oplyste Ruder, og »langt borte Vognenes tunge og langsomme Rullen som af et stort bortdragende Ligtog«.«[20]

Det er generationen fra 1864, der præsenteres i det selskab, der i Dannevirkenatten er samlet hos den enarmede baron. Bang har ønsket at skildre for læserne en foregående generations overspændte tro på Vorherres bistand, dens massive fortrøstning til hærens uovervindelighed og dens begejstrede berusning i den skandinaviske digters syner. Bang havde selv været vidne til begejstringen for Carl Ploug i studenterforeningen og var blevet »ækel ved Kompagniet«.[21] Den skildrede mistillid til kongen kunde historisk dokumenteres med fortællingen om den grundtvigske præst, Vilh. Birkedal, der i Ryslinge bad fra prædikestolen, at Gud vilde give kongen et dansk hjerte, »om det var muligt«. Den voldsomme reaktion på efterretningen om rømningen med udråbet: forræderi! og glasset, der kastes mod kongens billede, er et rammende udtryk for stemningen i København efter rømningen. Man troede, det var kongen, der havde givet ordre til at rømme Dannevirke. Byen var på oprørets rand, og det drøftedes, om den skulde erklæres i belejringstilstand.

I alt dette er adressen klar nok. Baronens gæster fremstiller forskellige partiers og retningers holdning i 1864. På tilsvarende måde er det sandsynligt, at den opdukkende bisp fremstiller regeringschefens, biskop D. G. Monrads holdning.

Det skal straks siges, at ligesålidt som selskabet hos Baronen skildrer en historisk begivenhed, ligesålidt er bispen et historisk portræt af Monrad. Alene beskrivelsen: »spinkel og lille« passer ikke på Monrads ret imponerende fremtoning. Som historisk situation er også bispens optræden ved et selskab som det skildrede en umulighed. Vel var Monrad på Als i Dannevirkenatten, men han havde andet at tage vare. Endelig er bispen i romanen en person, der optræder flere gange som hjemmehørende på egnen, hvad der aldeles ikke lader sig forene med Monrads situation.[22]

Men Bangs opfattelse af Monrad har tydeligvis dog været bestemmende for udformningen af bispeskikkelsen.

»Tine« udkom 2 år efter Monrads død. Få dage efter Monrads død

i marts 1887 holdt Hørup en mindetale,[23] hvori han søgte at placere Monrad i forhold til hans samtid. Han rettede sin kritik mod den foregående generations nationale overspændthed, der var som en »Ungdommens og Lykkens Berusning«, men ikke havde hold i virkeligheden. Den eneste, der, da det kom til stykket, vilde leve op til de store ord om en udholdende kamp, var Monrad. »Hvad de andre havde drømt om, det tænkte han at gøre«.

Dette er bispens situation i romanen. Han står i stuen, der ser ud som efter »umyndige Russtudenters Sold«, som Monrad stod overfor en generation, der havde levet i »Ungdommens og Lykkens Berusning«. Han lægger »Bladet« sammen som til en »lang Svøbe«. Udstyret med dette straffens symbol står bispen – som Monrad i Hørups mindetale – som dommeren overfor sin samtids store ord.

Det betyder ikke, at Bang vilde have fundet det rigtigt at kæmpe til det yderste. Det var heller ikke Hørups mening. Det var Hørups påstand, at »Monrad havde Ret over for sin Samtid, men Monrad og hans Samtid havde Uret over for Historien«. Og det var Bangs anskuelse, at Danmark ikke havde erkendt sin rette stilling som nabo til det mægtige Tyskland, at man havde gjort sig blind for dimensionerne og ikke forstået, at et lille land må indrette sit liv i resignation (Harry Jacobsen). Men konsekvensen i Monrads standpunkt fik både Hørup og Bang til respektfuldt at bøje sig for hans personlighed.

At Bang havde Monrad i tankerne, da han udformede bispeskikkelsen, bekræftes på anden måde.

Monrad gik i 1864 i brechen for Christian IX, da denne mødte folkets mistillid og blev beskyldt for at have beordret Dannevirke rømmet. Ved at forlange overkommandoen kaldt til København og afæsket en forklaring, borttog Monrad ethvert grundlag for at gøre kongen ansvarlig for rømningen. Således lå der en realitet bag det træk, at bispen pietetsfuldt »hængte Kongebilledet hen«.

Der er andre træk, der har deres sidestykker i virkeligheden. Bispen spørger ivrigt efter, hvad de engelske observatører siger, og han fortrøster sig til hjælpen udefra. Således spejdede Monrad med håb mod håb efter hjælpen fra England.

Bispen fordømmer bombardementet af den åbne by Sønderborg. Monrad sendte den 9. april en rundskrivelse til danske gesandter ved neutrale hoffer, hvori han henledte opmærksomheden på bombardementet af den åbne by Sønderborg, som han stemplede som krænkelse af folkerettens forskrifter og menneskehedens første grundsætninger.

Bispen erklærer skarpt: »Regeringen har regnet med en anden Hær«. Monrad erklærede i et bittert opgør i Rigsrådet, at der var »gaaet en daarlig Aand gjennem Armeen«.

Endnu et træk er værd at mærke sig. Som bispen taler til Tines moder med naturlig medfølelse, således kunde Monrad have talt. Han indskærpede ofte i sine prædikener, at evangeliet havde bud til de dybest faldne. Derom gik der blandt Bangs journalistkolleger en fortælling: Monrad kom engang på visitats i en menighed, hvor sindene var i den yderste ophidselse. Rygtet gik, at den frygtede rovmorder, Anders Sjællænder, var set siddende på en plov på en mark i sognet. Tilhørerne havde vanskeligt ved at samle tankerne om visitatshandlingen i kirken. Men da vakte Monrad både deres opmærksomhed og forargelse ved at opfordre menigheden til at bede for den ulykkelige Anders Sjællænder, der måske sad derude på en plov, alene med sin syndsbevidsthed, medens de andre kunde samles med hinanden i kirken.[24]

Måske har Bang kendt denne og lignende af de mange fortællinger fra Monrads sagnomspundne visitatser. Han har vidst, at Monrad også som gejstlig havde et større vingefang end almindeligt var blandt hans kaldsbrødre.

Derfor lægger Bang også tilsidst bispen de ord i munden, der er benyttet i bogens motto: »Se vi er kun dine Tjenere – giv os at fatte dine Vidnesbyrd«.

Disse ord står som modstykke til de grundtvigske præsters trosglade forvisning om, at »Gud vil vaage over sit Danmark«. Den forvisning delte Monrad ikke. Han polemiserede mod den tale, at der ikke på jorden findes mage til det danske folk, og at Gud i himlen ikke kan undvære det. Overfor Vilh. Birkedals tro på, at Danmark var undergivet en speciel guddommelig forsorg, hævdede han roligt, at der var andre, der så således på det, at det var ikke sikkert, at forsynets uudgrundelige veje var i overensstemmelse med den udvikling, som forekom dem den ønskeligste og retfærdigste.[25]

Bang delte ikke tro med Monrad. Men Monrads sobre religiøse tankegang: at det tilkommer ikke mennesker at foreskrive forsynet dets veje, har Bang respektfuldt bøjet sig for og litterært givet udtryk for i bispens ord. –

Den biskop, som Bang har tegnet i »Tine«, er intet portræt af Monrad. Det er en skikkelse, der er digtet over det indtryk af Monrad, som levede i Bangs journalistkollegers kreds, og synes at være stærkt

inspireret af Hørups mindeartikel, hvis indhold fandt sit mest koncise udtryk i de ord om Monrad, at han var »oven over det Hele«.

Monrad vendte hjem fra Ny Zealand i 1869. Ikke længe efter kunde han tiltræde sit gamle embede som biskop i Nykøbing, Falster, som han beklædte til sin død 1887. Samtidig tog han livlig del i den politiske debat, og i årene 1882–86 var han medlem af folketinget.

Det er et talende vidnesbyrd om hans personligheds format, at *Henrik Pontoppidan* har indføjet hans portræt som biskoppen i det tidsbillede, han har givet i »Det forjættede Land«.

Biskoppen er skildret som

en lille, bredbygget Mand med skraatstillede Øjenbryn og et kraftigt, graasprængt Haar. Han var en forhenværende nationalliberal Minister og en af den afdøde Konges fortroligste Venner og fornemste Raadgivere. Hans Væsen manglede da heller ingenlunde Værdighed, ja hans brede og fuldkomment skægløse Ansigt kunde til Tider antage et strengt alvorligt, gammeltestamentligt Præg. Men i denne Værdighed var der paa en besynderlig Maade iblandet Stænk af den lunefulde Skødesløshed i Optræden, den Rest af Studenterovermodet fra otteogfyrre, der havde faaet Næring ved Frederik den syvendes folkelige Hof, og som ogsaa siden blev ved at udmærke adskillige af de fremragende Mænd fra vore første Frihedsaar.

Det berettes, hvorledes han til provstedatteren Ragnhild Tønnesens forargelse i jovial utvungenhed »kastede sig tilbage paa Stolen, som om han sad i sin egen Stue, begravede Haanden i Lommen for at rasle med sine Nøgler, vippede Kniven mellem Fingrene og sagde »pleje van« og »lille Frøken«.« I den skildrede samtale mellem provst og biskop er biskoppen fuld af kåde indfald. Med jævne og pudsige billeder fra dagliglivet giver han sine tanker et konkret og klart udtryk. Da han er færdig med at spise, sætter han sig tilbagelænet på stolen »med bægge Hænders Fingerspidser stukket ned i Vestelommerne over sin lille runde Mave«, taler siden med armene overkors på brystet, hovedet lidt på siden og et ironisk smil.

Det her tegnede billede er et velkomment supplement til de skildringer, man møder hos samtidige, lige fra gehejmelegationsråd P. Vedel, der omtaler hans åndelige overlegenhed og imponerende værdighed, der ved hoffester vakte opmærksomhed blandt udlandets diplomater, og til Fr. Graae, der fortæller, at Monrad kunde »være kaad som en tyveaarig Gamin og hans Bordtaler kunde være adskillig mere flabede end biskoppelige«, – Fr. Graae ved ingen bedre at sammenligne ham med

end Gustav Esmann.[26] Monrads lyst til at illustrere sine tanker med små pudsige billeder fra dagliglivet lader sig let belyse fra utallige steder i hans skrifter, både de politiske og de religiøse, måske bedst fra en række kåde og veloplagte artikler i »Morgenbladet« 1884.

Biskoppen er skildret på visitats. Han kommer i sin snart over hele landet omtalte lille, højst tarvelige gig, hvormed han, »der altid selv var Kusk, rullede omkring i sit Stift, iført om Sommeren en hvid Lærredsfrakke, om Vinteren en sort Lammeskindspels, alene ledsaget af en halvvoksen Stalddreng med en blank Knap foran paa Kasketten. Uden at spare hverken sig selv eller sin hanespattede Hest fartede han i Sol og Slud milevidt omkring i Landet og overraskede sine Præster, naar de allermindst tænkte paa ham . . .«

Billedet er nøjagtigt. Fr. Graae, hvis fader var præst i stiftet, skriver: »Naar han selv Kusk med den svære Krop i en gul Støvfrakke rullede gennem Landsbyerne i sin lille Gig, lignede han i hvert Fald paa Frastand nærmest en Landhandler eller Slagter, ogsaa af den Grund, at han lod sin lille raske Hest strække ud det bedste, den formaaede«. Endogså ligheden med slagteren har Pontoppidan fået med. Ragnhild Tønnesen fandt det upassende for en mand i en så overordnet stilling at »flakke omkring paa Landevejene som en Slagter«, og hun betragtede hans idelige, uanmeldte besøg rundt om i kirker og skoler som et »uværdigt Spioneri«. Den betragtning delte hun med adskillige. Ingen af dem kunde kende Monrads begrundelse for de uanmeldte visitatser: »Det hænder ikke saa sjældent, at jeg synes langt bedre om en Mand, naar jeg hører ham, uden at mit Komme forud er anmeldt, end naar jeg hører ham ved den høitidelige Visitats. Naar man vil gjøre det rigtig godt, kommer man undertiden til at ville gjøre det bedre, end man kan, og saa gjør man det mindre godt«.[27]

Pontoppidans interesse er særlig rettet mod biskoppens forhold til politik, »hvor hans Holdning unægtelig røbede, at han trods sin fremrykkede Alder endnu lod sig ganske beherske af sin Ærgærrighed«. Han taler da også aldeles åbenhjertigt ved visitatsfrokosten hos provst Tønnesen om sin svaghed for politik og magtbesiddelse. Han fortæller om en postkusk, der havde kørt diligence hver nat i 30 år og siden ikke kunde falde til ro om natten uden et reb eller i det mindste et strømpebånd i hånden, og nær var død, da man en aften havde glemt at give ham dette beroligelsesmiddel. »Derfor har jeg ogsaa sagt til min Kone, at dersom jeg en Dag skulde blive syg, maa hun ikke

glemme at bilde mig ind, at jeg er bleven udnævnt til Konsejlspræsident; saa skal jeg nok hurtigt blive rask igen«. Denne postkusk er af samme barokke støbning som den Jakob Kusk, hvormed Monrad karakteriserede ministeriet Estrup: Den stateligste figur havde han og det skønneste skæg. Hilse med pisken kunde han, slå smæld med den kunde han også. Men få hestene til at gå ud af porten – det formåede han ikke. De blev ved at køre rundt inde i gården. Men det vilde godsejeren ikke lade Jakob Kusk undgælde for. Det var jo bæsternes skyld.[28]

Biskoppens forhold til partierne svarer nøje til Monrads:

> Efter at han i adskillige Aar havde balanceret mellem de to bittert kæmpende politiske Partier for at kvalificere sig til i det afgørende Øjeblik at overtage Styret som den mæglende og forsonende, var han – efterhaanden som Udsigterne til en mindelig Udjævning af Striden formindskedes – gledet mere og mere over i Demokraternes Lejr ... Endnu havde han dog bestemt vægret sig ved at proklamere sin Tilslutning til Partiet; men det var en offentlig Hemmelighed – som han heller ikke selv lagde Skjul paa – at han derimod ikke vilde have noget imod ved Hjælp af demokratiske Stemmer at lade sig indvælge i Rigsdagen for igen at faa Foden indenfor i de styrendes Kreds.

Henimod slutningen af »Muld« berettes det, at bispen har besluttet sig til at lade sig opstille som demokratiets kandidat. I »Det forjættede Land« nævnes bispen som medlem af folketinget. Det hedder, at skønt han »under de senere Tiders stormende Rigsdagsdebatter flere Gange havde røbet, at han under Fløjelsornatet og Diplomatfrakken endnu bar sin Ungdoms røde Garibaldiskjorte lige ubleget, havde han hidtil ikke været at formaa til at forlade, hvad han med et Smil kaldte sit »arkimediske« Standpunkt udenfor Partierne«.

Vilhelm Andersen daterer »Muld« til årene 1877–78 og »Det forjættede Land« til 1885.[29]

Den sidste datering passer på omtalen af de stormende rigsdagsdebatter. Der sigtes til de bitre rigsdagsdebatter under provisorierne. Under disse bekæmpede Monrad Estrups politik. Men han vilde på den anden side ikke slutte sig til noget af partierne. Han brød sig »ikke en Pibe Tobak om alt det Partivrøvl«.

Dateringen af »Muld« kan være mere tvivlsom. Som tidsmærke henviser Vilhelm Andersen til »Monrads Genindtræden i det politiske Liv«. Dette er noget uklart. Skriftligt og mundtligt begyndte Monrad atter at deltage i det politiske liv umiddelbart efter, at han var kommet tilbage fra Ny Zealand i 1869. På rigsdagen blev han imidlertid ikke

indvalgt før i 1882. Til situationen henimod dette tidspunkt passer Pontoppidans skildring udmærket. Monrad var opstillet som folketingskandidat ved valget i Helsingør 1871, hvor han blev vraget af højre, og ved valget i Roskilde 1872, hvor han blev vraget af venstre. I »Politiske Breve, Nr. 1–4«, 1874, betragtede han venstres krav om folketingsparlamentarisme som uberettiget. Men senere – særlig fra 1877, da det første provisorium kom – begyndte han at svinge. Han fattede lede ved provisorietidens politiske goldhed. Han mente, at parlamentarismens tid måtte komme. I 1882 lod han sig opstille ved et udfyldningsvalg i Middelfart og blev valgt ved stemmer fra den radikale fløj af venstre. Han var blevet opfordret til at stille sig som modstander af Estrups indre politik. Men han vilde kun stille sig uden betingelser og vilde ikke være menig og rette sig efter flertallets afgørelser.

Hvad der i »Muld« berettes om bispen, vilde således passe meget godt på Monrads situation henimod valget i Middelfart 1882. Men herved kommer man i strid med Pontoppidans egne begyndelsesord i romanen: »Det var i et Aar henimod Slutningen af halvfjerdserne«. Også en anden begivenhed i romanen peger hen på halvfjerdserne. Det fortælles, at provst Tønnesen bliver udnævnt til seminarieforstander. Den historiske baggrund herfor er udnævnelsen af sognepræsten i Skuldelev og Selsø, provst Odin Wolff Tidemand, til seminarieforstander i Jonstrup 1878.[30]

Imidlertid har Pontoppidan senere strøget tidsangivelsen i begyndelsen af romanen, og han har vel dermed villet understrege sin ret til med digterisk frihed at gøre brud på kronologien. Læseren kan da også lade spørgsmålet om dateringen ligge som underordnet for forståelsen af romanens idéindhold.

Er kronologien underordnet, så fæster man sig så meget mere ved den påstand, at bispens vægring ved at slutte sig til noget parti havde sin forklaring i hans ærgærrighed.

Den beskyldning blev Monrad ofte udsat for. Det blev endda i 1882 sagt, at han havde fornægtet sin politiske overbevisning for at blive valgt i Middelfart. Hans ærgærrighed var blevet et dogme hos hans modstandere, og der blev hyppigt spillet derpå i »Punch« netop i 1882.

Men Monrads karakter synes for kompliceret til, at den kan forklares så enkelt. »Ogsaa Magten har sin Sødme, jeg indrømmer det. Der er noget Tilfredsstillende ved at gjennemføre Love, der have en blivende Betydning; Dagens Timer blive indholdsrige og vægtige ved

de mange Afgørelser, hvoraf Andres Ve og Vel er afhængig«, skrev han engang.

Fr. Barfod mener da også, at »hvad man kaldte ærgærrighed, egentlig kun var hans lidenskab for arbejde«. Og P. Vedel skriver, at Monrad var en herskernatur, der »elskede Magten, nok ogsaa for dens egen Skyld, men hovedsagelig for at bruge den til at føre det ud i Livet, som han ansaa for rigtigt«.[31]

På denne baggrund skal sikkert langt mere Monrads tilsyneladende noget uberegnelige politik forstås. Han havde været med til at skabe landets forfatning. Det var ham vigtigt at vise, at der kunde arbejdes med den. Provisorietidens politiske dødvande var i hans øjne så farligt, fordi det nedbrød respekten for rigsdagen. Derfor kunde han ikke forholde sig passiv. Han måtte »som den eneste tiloversblevne Martsminister, som den, der har gjort det første Udkast til Grundloven«, gribe ind. Han opfordrede partierne til at slutte en treuga Dei, en våbenhvile, til at glemme striden og arbejde på at skabe resultater i lovgivningsarbejdet. Han vilde selv »være Kit«, vilde »ligesom en Frakkeknap« knappe højre og venstre sammen til samvirken fra begge sider.[32]

Det var altså ikke taktik, der fik Monrad til at stå udenfor partierne og fastholde sit »arkimediske Standpunkt«. Det var virkelig, fordi han ønskede at hjælpe landet ud af partistriden, og fordi han i det hele var modstander af faste partirammer. Det var ham ikke muligt at opdrive den kærlighed til og uvilje mod personerne, som i hans øjne var karakteristisk for de politiske partier. Han var, som Hørup sagde i sin mindetale over ham, »oven over det Hele . . . Partiet holdt ham aldrig helt under Vandet, rigtig paalidelig var han ikke, han havde fra sit eget Parti et Kig til den øvrige Verden, og han maatte jævnlig have Hovedet op for at se, hvordan det stod til i den øvrige Verden«.

Provisorietidens spænding er i luften under den samtale, som Pontoppidan lader biskop og provst føre ved visitatsfrokosten. Det var, hvad Monrad kunde opleve. »Min Visitats har een Tilsætning, der er mindre behagelig. Jeg kan tydeligt mærke, at Præsterne, der jo alle ere ivrige Høiremænd, se skjævt til min politiske Virksomhed og ønske, at jeg ikke var Rigsdagsmand«, skrev Monrad i 1884.[33]

De standpunkter, Pontoppidan lader biskoppen forfægte, er åbenbart hentet fra Monrads pjece: »Politiske Breve, Nr. 9–13«, 1877.

Provsten nærer tvivl om, at de personer og lag af befolkningen,

som i de senere år er dukket op i det offentlige liv, vil blive landet til ære og gavn. Biskoppen derimod giver folkepartiets bestræbelser sin tilslutning og sammenligner provsten med en mand, der kun bruger sin højre arm til arbejde og for ikke at forstyrres af dens bevægelser holder venstre arm i bind, så den tilsidst lammes. »Jeg nægter ikke, jeg hylder ogsaa i Politikken den gode gamle Sætning: Et, to, Højre, Venstre – Højre, Venstre – Tysker og Svensker, sagde han og lo«.

Det er næsten et citat. I 10. politiske brev skriver Monrad, at en konges kunst »består deri, at han siger: Høire, Venstre, Høire, Venstre. Saa gaaer Landet fremad«.

Biskoppen indrømmer, at der har vist sig fænomener på den politiske horizont, som man må beklage. Men det undgås ikke i tordenvejrstider. Det gælder blot ved klog besindighed at aflede lynene, »og dette er i vore Dage en ledende Politikers vigtigste Opgave«.

Atter ligger tanken tæt op ad de politiske breves tankegang, hvor det hedder, at »det er paa en eiendommelig plump, uhøvisk Maade, at Parlamentarismen træder op i vort Fædreland«. Men det nytter ikke at fortsætte modstanden mod venstre i det uendelige. Der er i det folkevalgte kammer »Noget, der ligner Elementerne, Naturkræfterne, Veirliget. Man hersker ikke over Naturkræfterne ved at trodse dem, men ved at lede dem«.

Endelig hævder biskoppen, at overfor bondestanden har man en gammel uret at gøre god igen. Han venter, at det vil hjælpe på stagnationen i det offentlige liv, hvis nye befolkningslag opdyrkes. Ingen frygter dog for det ukrudt, der vil skyde op, naar man kulegraver sin have. Når en inderlig sammenblanding af de nye og de gamle lag har fundet sted, vil jorden nok frembringe sunde frugter.

Atter svarende til de politiske breve, hvor Monrad analyserer den store strid mellem befolkningsklasserne. Kilden til striden er at søge i fortiden. Der har været en privilegeret og en uprivilegeret klasse. Ganske vist er byrden nu taget af den uprivilegerede klasses skuldre. Men et menneske kan godt tynges af en byrde, efter at byrden er taget af hans skuldre. Det samme gælder en samfundsklasse. Man tør dog håbe, at godsejernes stilling til fæstes overgang til selvejendom har »udsaaet en rig Sæd til et fremtidig godt og tillidsfuldt Forhold mellem Stor- og Smaabønderne«.[34]

Pontoppidan lader også den frembrydende socialisme komme på tale. Biskoppen minder om, at Kristus søgte sine medhjælpere blandt

bønder, fiskere og småhåndværkere, hvis kår han delte. Man bør komme til erkendelse af, at Frelseren ikke blot beredte vejen til de himmelske boliger, men at han også, »navnlig ved at bryde det hedenske Aandshovmod« lagde grunden til et jordisk retfærdighedsrige, som det er fremtiden forbeholdt at virkeliggøre efter hans store bud: Elsk din næste som dig selv. »Det Valgsprog »Frihed, Lighed, Broderskab«, som et vist, nydannet Parti – desværre i daarlig Hensigt – har bemægtiget sig, det er i faa Ord Kristi hele Samfundslære, som vi alle vilde gøre vel i dybt at indriste i vore Hjerter«.

Pontoppidans kilde til dette stykke må søges i »Liberalismens Gjenmæle til Biskop Martensens sociale Ethik« (Politiske Breve, Nr. 14–18), 1878.

I sin underfundige kritik af Martensens afhandling om »Selskabelighed« minder Monrad om, at Kristus befalede, at man skal sætte sig nederst og lade fare alle stolte og hovmodige tanker om egen fortræffelighed. Han minder om, at Kristus befalede, at man til gæstebud skal indbyde fattige, krøblinge, halte og blinde og føle sig glad i deres selskab, som man føler sig glad mellem venner og brødre. »Her har du den sande ethiske Socialisme, der grunder sig paa et klart Udsagn af Kristus, og som er høit ophøiet over Socialisternes umodne Forslag, udgaaede fra Ukyndighed i Politik og Statsoekonomi«.[35]

Det er et stærkt udtryk, Pontoppidan længere henne bruger, at biskoppen »under Fløjelsornatet og Diplomatfrakken endnu bar sin Ungdoms røde Garibaldiskjorte lige ubleget«. Monrad var slet ikke så yderliggående, som man har villet gøre ham til. Han var særdeles kritisk overfor partiet venstre. Han ønskede i virkeligheden at se de store bønder og godsejerne som bondestandens politiske ledere. Og han var aldeles afvisende overfor socialismen, som han kaldte »et Kjødets og Misundelsens Evangelium«.[36] Men set med datidens øjne var Monrad, som Hørup sagde, den største liberale, vort land har kendt.

En uhyggelig drejning giver Pontoppidan samtalen, da han lader biskoppen sige, at man i det mindste bør gøre forsøget med at lade folkets masser komme frem. Da erklærer provsten, at han synes, der er eksperimenteret nok. »Vor ulykkelige Eksperimenteren med en tilfældig Folkestemning i 64 maatte vi dyrt nok betale«. Denne hentydning virker som et isnende vindstød. »Bispen, der ikke havde forandret Stilling, blegnede og skottede et Par Gange hen til Provsten med hurtige, usikre Blikke, som om han betænkte sig paa, hvorledes han

skulde besvare denne Uforskammethed. Saa trak han til sidst sin gammeltestamentlige Maske op for Ansigtet . . .«.

I denne situation spejler sig Monrads skæbne. Monrad stod efter 1864 for flertallets bevidsthed som Danmarks ulykkesfugl. Udtrykket »Eksperimenteren« brugtes i forbindelse med hans person. Uventet og pludseligt kunde angrebene forstyrre ellers lyse øjeblikke for ham. I en prædiken læser man følgende: »Stundom kan et Menneske, der bærer paa en stor Sorg, i enkelte Øjeblikke ligesom glemme, hvad der tynger ham, og hengive sig selv til Glæden. Og saa kan der være den, der ikke har Hjertelag nok til at unde ham disse flygtige, glade Øjeblik, men finder det rigtigt at bringe ham i Erindring den Sorg, hvorpaa han bærer. Da kan du pludselig se Solskinnet svinde bort fra hans Ansigt«. Da Monrad i sommeren 1874 var på en sjællandsk herregård og en aften sad ved aftencigaren hos en af de andre gæster og i tilbagelænet nyden priste den tilstand at være i besiddelse af »saadanne to smaa Værelser, lidt Tobak og intet i Verden have at tænke paa«, kunde den da 27-årige Erik Skram ikke dy sig for at indlede en generende personlig samtale med ham for at skaffe sig »et Indblik i Mandens Tankegang«, forarget over, at den, der havde stået i spidsen for landets styrelse, da det led sit bitre nederlag, kunne være så tilsyneladende velfornøjet med tilværelsen.[37]

Bispen optræder i romanen som en slags »Deus ex machina«. Med »diplomatisk Kløgt« og ved en »farisæisk Manøvre« får han provst Tønnesen fjernet fra hans embede og gjort til seminarieforstander og får dermed banet vejen for den unge Emanuel Hansted. Som motivering for sin optræden angiver han dels, at »vi har i vore Dage Brug for alle Kirkens unge og friske Kræfter«, og dels, at han ønsker at imødekomme menighedernes berettigede ønsker. Således har han da vist sig som en af »Folkesagens Venner«, hvad yderligere understreges derved, at han selv kommer tilstede ved Emanuel Hansteds opsigtsvækkende bryllup med bondepigen Hansine og foretager vielsen.[38]

Der er adskillige karakteristiske træk fra Monrads optræden som kirkelig administrator i dette. Monrad kunde nok lide at skære igennem for at løse problemerne i en kompliceret situation. En veldrejet taktisk manøvre gik han lige så lidt af vejen for som for en vis udfordrende og demonstrativ støtte af en i den almindelige mening forkætret person eller opfattelse.

Dette betød dog aldrig, at han gav sig helt i en bestemt kirkelig

retnings vold. Han ønskede blot at give plads for de forskellige kirkelige retninger og at undgå at kvæle liv. Mindst af alt var han i den forstand en af »Folkesagens Venner«, at han sluttede sig til den grundtvigske bevægelse. Tværtimod var han netop særlig på vagt overfor denne bevægelses præster. Han undgik med flid ved præsteansættelserne at lade grundtvigske præster komme til at bo for tæt sammen, så de kunde øve »skadelig Indflydelse« på hinanden. Vel havde han arbejdet i folkelig retning ved at arbejde for indførelse af menighedsråd, men det var dog væsentlig sket for at gøre lægfolket mere aktivt interesseret i kirkens arbejde, og det var absolut ikke for at imødekomme grundtvigske ønsker, da grundtvigsk kirkepolitik var ham inderlig imod. –

Det er muligt, at Monrads »Garibaldiskjorte« var mindre rød, og at hans følelser for »Folkesagen« var mindre venskabelige end hos den af Pontoppidan skildrede »saavel i kirkelig som politisk Henseende sjælden frisindede Bisp«. Alligevel giver bispens besøg i provstegården i hele sit forløb et troværdigt billede fra Monrads visitatser. Og provstens skånselsløse udtalelser overfor ham er et præcist udtryk for den uvilje, som Monrad var genstand for blandt konservative og højkirkelige gejstlige, for hvem han stod som det personificerede udtryk for »Ligheds-Raptussen fra otteogfyrre«, som den, der var skyldig i »den ulyksalige Eksperimenteren med en tilfældig Folkestemning i 64«, og endelig som den, der havde banet vej for de »ulykkesvangre Strømninger, der under Navn af demokratiske Friheds- og Lighedsbestræbelser er stegne op fra Folkedybet« og »har undergravet Kirkens Avtoritet og nedbrudt Folkets nedarvede Respekt for dets guddommeligt indsatte Lærere«.

Det kan næppe være rigtigt at tale om en »Karikaturtegning«.[39] Tværtimod. Det synes rammende, når det er sagt, at Henrik Pontoppidan her – måske den eneste gang – har »følt sig *forpligtet* til Portrætlighed mellem en virkelig Person og en Figur i sin Digtning ... At lægge noget som helst til eller tage noget som helst fra lod sig daarligt gøre her, hvor det drejede sig om et Helbillede af en af Samtidens nøjest iagttagne og flittigst drøftede Mænd«.[40]

Et Monrad-portræt i *Valdemar Rørdams* »Af et Barns Verden«, 1933, hviler på indtryk fra samme tid som Pontoppidans skildring. Rørdams fader, Hans Kr. Rørdam, var præst i Holeby på Lolland

1880–84. Da var Valdemar Rørdam 7–11 år. Fra denne tid mindes han, at Monrad, som ellers

> ... dukked op og umeldt skræmte
> Lærer og Præst, som udgød Ordets Gave
> af tomme Hjerter ...,

kom i hans eget hjem

> ... som en faderlig Vejleder,
> en prøvet Prøver af al indre Værd,
> Hjælper af kæmpende Samvittigheder,
> meldt eller umeldt, altid lige kær,

taknemmelig huskende al hjælpsomhed, han mødte, som da præsten syede hans slidte buksekanter for ham, medens han så til, »selv uberørt af en saa jordisk Jammer«.

Gensidig forståelse og hjælpsomhed har altså præget forholdet mellem Hans Kr. Rørdam og Monrad. Monrad beretter da også i sin visitatsindberetning fra 10. juni 1884, at han har hørt en »fortrinlig Prædiken« af Rørdam, og at Rørdams hele virksomhed i og udenfor kirken lader intet tilbage at ønske.

Valdemar Rørdam skildrer sit første møde med Monrad således:

> ... Drengen staar
> paa Lolland i en Landsby-Præstegaard
> alene med en Mand, han ikke kender:
> en lille skægløs, fin, let fyldig Mand
> af myndig Rejsning. De nervøse Hænder
> spiller med Fingrene paa Bordets Rand.
> »Kom her, min Dreng! Hvad hedder du?« Man svarer.
> En Straalekraft i Blikket aabenbarer,
> stigende langsomt fra dets dybe Bund
> længe før Smilet om den smalle Mund,
> at her er Barnevenligheden ægte:
> Den Mand kan li' smaa raske og kloge Knægte!
> Men just som Drengen drages ind og stirrer
> i dette stærke Blik – slet ikke truende,
> kun synsk forstaaende, klart gennemskuende
> med kærlig Visdom – ser han Dybet dirre,
> som naar en Sten er kastet i en Brønd.
> Og Gæsten standser i et »Ja, min Søn –«
> Den indre Dirren breder sig til Randen
> af Øjenlaagene, til alle Trækkene.
> Det er, som om al Magt gik ud af Manden.

Underligt Medynk-, ja, og Uro-vækkende
bortsitrer Klogskab, Kraft og Karakter,
og levner kun et stakkels opløst Ler.
Opløst af hvad? Et Ord maaske, en Handling,
som efterlod en syg Samvittighed?
Ialtfald, en uhyggelig Forvandling...
Saa rejser Manden sig, gaar op og ned
og lisom ryster af sig Skam og Skræk.
Streng Klogskabs Maske dækker Blik og Træk.
Men Synet staar, som var det seet igaar;
Fars kære *Biskop Monrad,* der i Drengen
saae – Ja, hvad saae han? Fædrelandets Vaar?
spildt og forraadt ved Brist i Sammenhængen
imellem Ord og Handling just hos den,
hvem Ordets Aand gav Magten over Mænd?

De sidste linier sigter til begivenhederne i 1864. Kort før rømningen af Dannevirke besøgte kongen og Monrad stillingen. Monrad lovede hærledelsen, at regeringen vilde være trofast og ikke regne den til last, om lykken var os imod. Natten mellem den 5. og 6. februar rømmedes Dannevirke. General de Meza havde ikke underrettet krigsministeren derom forud.

Da Monrad den 7. februar om morgenen kom til København, mødte der ham en yderst ophidset stemning. Befolkningen mente, at kongen og Monrad stod bag beslutningen om rømningen. Krigsminister Lundbye forlangte de Meza kaldt tilbage til en undersøgelse, idet han i modsat fald vilde demissionere. Monrad var klar over, at hvis man lod krigsministeren gå, vilde folkestemningen udlægge det som et bevis på, at de Meza havde handlet efter højere ordre. Det kunde blive skæbnesvangert for den nye konge, der ikke nød befolkningens tillid. Han bøjede sig for krigsministerens krav. Han billigede i et møde i rigsdagen samme dag krigsministerens standpunkt under henvisning til, at overkommandoen havde holdt ministeren udenfor beslutningen om rømningen.

Samme aften var der gadeoptøjer uden for Monrads bolig. Der blev råbt landsforræder op mod hans vinduer.

De Meza blev kaldt til København. Efter undersøgelsen modtog han sin afsked. Monrad støttede denne afgørelse i statsrådet.

Rørdams billede af Monrad i 1864 tegner sig således:

Mægtig Minister var han, kristen Mand,
den Monrad, der saa ynkeligt holdt Stand
mod Stenkast ind og Raab fra Folkerøret,
den Nat han gik og gik, blev ved at gaa
indestængt ensom, Hænderne for Øret,
og lod Samvittigheden banke paa
forgæves. Næste Dag i Rigsdagssalen
sveg han de Meza, sveg sit eget Ord,
sin egen Aand; henslængte Generalen
og Hæren paa sit Ansvars Offerbord.
Saa var han dækket imod Folkets Vrede.
Og mod de Saar, som dette Troskabsbrud
sved inderst i ham selv, stod Hjælpen rede:
En aaben Syndsbekendelse for Gud –
Gud, som i grænseløs Barmhjertighed
oprejser den, hvem Fristeren slog ned.
Saaledes knust, og dog med løftet Pande,
gik han i Landsflugt, af sit Retsind dømt,
frelst af Guds Naade; begge Dele sande,
og ingen Sandhed taget helt paa Skrømt.

Så drog han ud for at grave og plante i »den rigt vulkanske Jord, som ligner hans«. Det, han har plantet, gror. Vendt hjem over verdenshavet, »hvis Afgrundsbrus han kendte i sig selv«, står han en dag, »dirrende af sit Indres Orgel-Skælv« hos præsten Gunni Busck i Brøndbyvester og beder om lov til at låne kirkerum.

Nu, da han flygtet over Fjeld og Hav
har hørt Guds Røst, imens hans egen tav;
nu, da han, knuget af sin Synd i Knæ,
blev renset oprejst under Korsets Træ:
Nu tør han atter tale, ydmygt stærk,
ikke om sit, men om sin Frelsers Værk.

Grundlaget for denne skildring findes i en artikel af Vald. Rørdam fra 1904.[41] »Men den Aften, da Københavnerne i Vrede og Fortvivlelse strømmede sammen udenfor hans Hus og slog Ruderne ind ud til Gaden, gemte Monrad sig i Stuen ved den anden Side, gik op og ned ad Gulvet og rundt om det runde Bord uafladelig. Og mens Mængden udenfor hylede og hujede, sagde Peter Rørdam fra Lyngby, som var hos ham: »Jeg ved ikke, Monrad, om *Du* kender Hyrden, som satte sit Liv til for Faarene, men *jeg* kender Lejesvendene.««[42] I samme artikel fordømmes også Monrads stilling i det afgørende

statsråd, da han lod kongen træffe afgørelsen om at afbryde Londonkonferencen. »Sandelig, Ny Zeeland var ikke for langt at gaa af Vejen for en saadan Minister, en saadan Konsejlspræsident«. Og med en ejendommelig interesse for Monrads påklædning dvæler Rørdam videre ved den begivenhed, at hans fader, der var personel kapellan hos Gunni Busck i Brøndbyerne, reparerede den hjemvendtes bukser. »Nu, der kom nye Buxer, og der kom Bispedømme, og som Bisp var han duelig nok. Kapellanen kom siden over i dette Stift som Sognepræst, og hans Søn husker ikke blot Bispens traskende Gang, og hans myndige, kloge Ansigt, men ogsaa fra Visitatserne de meget spisende Præsters Angst for hans overlegne Vid og skærende Spydighed. Maaske faldt hans Ord om Svig og Fordømmelse desto skarpere, fordi han hemmeligt skar sig selv med dem. Hvem ved. – –«

Rørdams skildring af Monrad hviler ikke på intuition, men på fantasi. Det fremstilles, som om Monrad, under indtryk af demonstrationerne, for at redde sig selv svigtede de Meza den næste dag i rigsdagen. Det er alene af kronologiske grunde urigtigt. Monrad bøjede sig for krigsministerens krav om at hjemkalde de Meza den 7. febr. Det var først derefter, at demonstrationerne fandt sted. Iøvrigt er der ingen, der kan bevise, at Monrad kun tænkte på at redde sig selv, da de Meza havde gjort en i forvejen kompliceret situation yderligere kompliceret ved at handle udenom krigsministeren, og regeringens og kongens og landets skæbne stod på spil.

Monrads rejse til Ny Zealand er skildret som en bodsfærd, som der ikke er det fjerneste grundlag for i kilderne. Der var ikke bodsstemning over Monrad, da han rejste. Han var bitter over folkets holdning og over de angreb, der regnede ned over hans person. »Som et stort, saaret Dyr skjuler Monrad sig i Junglen« (Axel Garde). Der er heller ikke nogetsomhelst vidnesbyrd om, at Monrad under sin landflygtighed har følt sig knust af sin synd og oplevet oprejsningen på en ny måde. Hans kristelige forkyndelse er så nogenlunde den samme før og efter rejsen.

Der er ingen psykologi i Vald. Rørdams skildring. Men digtet kan stå som et vidnesbyrd om det mærkelige indtryk, som et barn har modtaget af ham: af hans stærke blik, som nogle fandt uhyggeligt, næsten dæmonisk, medens andre sammenlignede det med Kristusbarnets blik på Rafaels sixtinske Madonna, af hans glæde ved små, raske, kloge knægte, som der berettes om også fra hans visitatser, men

særlig af hans indre splittethed, som skarpsynede mennesker sporede bag hans ydre kåde form.

Den lære får vel lov at blive stående, som Rørdam uddrager af sit møde med Monrad:

> at det Tvesind, hvoraf Hjertet lider,
> – *hvis* Hjertet lider – under Viljens Tugt
> kan baade blomstre smukt og bære smukt,

blot at dette tvesind var af en betydelig mere kompliceret karakter, end Vald. Rørdam har tænkt sig eller formået at skildre.

Monrad døde 1887. *Chr. Richardt* skrev et digt til begravelsen og talte ved begravelsen.

Chr. Richardt kendte Monrad godt i hans senere år. Da Monrad i tiden lige efter nederlaget 1864 oversatte Esajas, Job og Salmerne, hjalp Richardt ham med den sproglige udformning. En brevveksling fra tiden efter 1870 vidner om deres fortsatte venskab.

Chr. Richardt skildrer i digtet Monrad som en mand, der havde stærk strid »i sig selv – og med sin Tid«, og som »med Smerte« søgte »Fred for Land og Fred for Hjærte«.

Denne karakteristik er i al sin jævnhed rammende. Under mange brydninger søgte Monrad at hjælpe landet til en rolig og harmonisk udvikling. Det tragiske er, at i hans udenrigspolitik strandede hans bestræbelser på katastrofen i 1864, og i det indenrigspolitiske strandede hans forsoningsbestræbelser tilsyneladende på provisorietidens uforsonlige partimodsætninger.

I sit eget sind søgte Monrad også under stærke brydninger at finde fred for sit disharmoniske sind i en religiøsitet af stærkt indadvendt karakter. Livslede og bitterhed over lidte krænkelser var, hvad han kæmpede hårdest mod. Skriftet »Fra Bønnens Verden« vidner om, hvorledes han endnu langt op i sin høje alder søgte gennem »Sindets Bearbejdelse« at trænge ind i en verden, hvor sindet kan vugges »stille og sagte, som et Barn vugges af sin Moder«.

Chr. Richardt bruger det udtryk, at få har haft »saa dyb en Sjælegrund«. Udtrykket må sikkert fortolkes ud fra Richardts egen tale ved begravelsen. Der hedder det: »Det hvoraf Menneskets Vilje spirer frem, ligner tidt mere et Løg end en Planterod, har som Løget Blad ved Blad, flere jævnsides Motiver, der først i Forening frembringe Beslutningen og Valget«. Således sammensat var Monrad. Han skrev

engang selv: »Det er i Regelen kun ved den skarpeste Selvprøvelse, at man opdager den forunderlige Sammenslyngning af Tanker, som hyppig ligger foran en vigtig Beslutning.« Eller han skrev andetsteds: »Den Tilbøjelighed, som vi alle have til at forudsætte om vore Medmennesker, at de er i Overensstemmelse med sig selv, og at der ej findes hos dem nogen Modsigelse, . . . denne Tilbøjelighed havde vi ondt ved at slippe trods al den Modsigelse, vor egen Sjæl rummer«.[43]

Her findes sikkert forklaringen på, at ingen af de omtalte Monrad-billeder synes at give Monrad helt, som han var. Sandsynligvis vil det aldrig lykkes hverken digtere eller historikere at give et helt sandt portræt af Monrad. Man får blive stående ved Povl Engelstofts ord om Monrad: »Han var saa sammensat, at det ikke vil være muligt at finde en nogenlunde gyldig Generalnævner for hans Evner og Personlighed«.[44]

## NOTER

1. Der er i denne forbindelse ingen grund til at beskæftige sig med teologen Bregning i *Goldschmidts* »Hjemløs«.

Bregning repræsenterer i bogens diskussioner det teologiske syn på religion og moral. I romanen i dens helhed hører han hjemme blandt mændene af »Partiet«, om hvem det hedder med et udtryk, som Goldschmidt andetsteds (Nord og Syd, 1856,3. s. 30) har anvendt om de nationalliberale, at »Ingen satte sin hele Personlighed ind«. Bregning begærer intet andet end at være og blive en simpel landsbypræst. Da man i nærværelse af Emilie, som han nærer kærlighed til, spår ham en bispehue, beholder han ikke pynten »fejgt og forfængelig, som Mange vilde gjort«, men erklærer blot, at han bliver ikke andet end Landsbypræst. Siden møder man ham som Emilies ægtemand, »der i Stedet for at hæve hende højt og virkeliggjøre hendes Drømme var og blev en simpel Landsbypræst og med en Hang, der forekom hende som Indolens, kun sjelden attraaede Andet«.

Goldschmidt kan ikke ved denne skikkelse have haft Monrad i tankerne. Hans opfattelse af Monrad var en ganske anden. I 1848 bebrejdede han ham, at han vilde være fører uden at meddele folket sin plan og uden at lade det dømme og vælge (Nord og Syd, 1848,2. s. 63). I 1856 karakteriserede han Monrad som »en Typus paa den nærværende Tids honnette Ambition, en stor Virtuos i at bevare Skinnet, i at kjæmpe for det Almene saaledes, at hans egne personlige Interesser trives vel«. (Nord og Syd, 1856,3. s. 88).

Dette billede af Monrad er ganske uforeneligt med Bregnings ret farveløse skikkelse, der er blottet for al ærgærrighed. Forholdet er, som det meget præcist er udtrykt af Hans Kyrre: »Kandidat Bregning er *ikke* Monrad; han er ikke portræteret i »Hjemløs«. Goldschmidt har foretrukket en rent »historisk« Skildring: »Et politisk Livsbillede«.« (Hans Kyrre: M. Goldschmidt, II, 1919, s. 213.)

2. Aarestrup til urtekræmmer Chr. Petersen, 16/10 1842, Ny kgl. Saml. 3538, 4°. – 3. Ny kgl. Saml. 3538, 4°. – 4. Brev fra Monrad til hans hustru, dateret: Hamborg, 4. Novbr. 1842. Monrads privatark. tillæg. Rigsark. – 5. Citeret efter H. C. A. Lund: Studenterforeningens Historie, II, 1898, s. 87. – 6. Birkedal: Personlige Oplevelser, I, 1890, s. 126. – Fond. ad usus publ. J. nr. 2003/9. – 7. Maanedsskr. f. Litt. 18. bd. 1837. s. 90. – Tidsskr. f. Litt. og Kritik, IV, 1840,

s. 32. – 8. Frederik Barfod: Et Livs Erindringer, 1938, s. 168. – 9. December 1846. Se: Danske Magazin, 7. rk., III, 1940, s. 3. – 10. Flyvende politiske Blade, Nr. 1. 1839, s. 19. Nr. 2. 1840, s. 62. – D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864. 1914, s. 36. – 11. Københavnsposten 5. og 13. august, nr. 184 og 191, 1835. – Breve fra og til Chr. Winther, 1880, s. 172. – 12. Rigsraadstid. Overordentl. Saml. 1864. Flkt. $^{24}/_{8}$, sp. 1389 f. – Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, s. 232. – Vilh. Birkedal: Personlige Oplevelser, I. 1890, s. 126. – 13. Festskrift til Jens Nørregaard, 1947, s. 227. – 14. D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864, 1914, s. 141. 8 ff. – Rigsraadets 2. overordentl. Saml. 1864/65, Flkt. $^{9}/_{11}$, sp. 61 f. – 15. Th. Graae: D. G. Monrad, 1887, s. 34. – 16. Vilh. Birkedal: Personlige Oplevelser, I, 1890, s. 126. – Af Orla Lehmanns Papirer, 1903, s. 233. – Kriegers Dagbøger, III, s. 288. – J. L. Heiberg og A. F. Krieger, II, 1915, s. 17. – Brev t. Baronesse Stampe $^{28}/_{7}$ 1865. Ny kgl. Saml. 1732 fol. – 17. Tilskueren 1904, s. 959 f. – 18. Harry Jacobsen: Herman Bang, Resignationens Digter, 1957, s. 188. – 19. Sønderjydsk Maanedsskrift, 1947, s. 72 ff. – 20. Carl S. Petersen og Vilh. Andersen: Illustreret dansk Litteraturhistorie, IV, 1925, s. 426. – 21. Herman Bang: Fra de unge Aar, 1956, s. 143. – 22. Der er intet overraskende i, at Bang lader en biskop optræde som hjemmehørende på egnen. Den daværende biskop over Als og Ærø, Jørgen Hansen, havde sin bolig i Guderup, der lå en lille mils vej fra Bangs barndomshjem. – 23. V. Hørup i Skrift og Tale, II, 1903, s. 148. – 24. Frederik Graae: Falster Minder, 1928, s. 54. – 25. Berlingske Tidende $^{7}/_{12}$ 1870. – 26. Tilskueren 1905, s. 965. – Fr. Graae: Falster Minder, 1928, s. 47. – 27. Fr. Graae: Falster Minder, 1928, s. 46. – Brev til Viggo Monrad $^{21}/_{9}$ 1880, Monrads privatark. Rigsark. – 28. Morgenbladet $^{17}/_{2}$ 1884. – 29. Vilh. Andersen: Henrik Pontoppidan, 1917, s. 50. – 30. Knut Ahnlund: Henrik Pontoppidan, 1956, s. 416. – 31. D. G. Monrads Deltagelse i Begivenhederne 1864, 1914, s. 57 ff. – Fr. Barfod: Et Livs Erindringer, 1938, s. 166. – Tilskueren, 1904, s. 378. – 32. Kirkehist. Saml. 6, III, 1940, s. 355. – Rigsdagstid. 1882/83, Flkt. $^{2}/_{10}$ 1882, sp. 13. – Tilskueren 1905, s. 552. – Middelfart Avis $^{17}/_{5}$ 1882. – 33. Brev til Ada Frederiksen $^{9}/_{7}$ 1884. Monrads privatark. Rigsark. – 34. Politiske Breve, Nr. 9–13, 1877, s. 15, 43 ff., 52 ff. – 35. Politiske Breve, Nr. 14–18, 1878, s. 40. – 36. Politiske Breve, Nr. 9–13, 1877, s. 44, 53. – Nr. 14–18, 1878, s. 70. – 37. Prædikener, 1871, s. 38. – Sønderj. Aarb. 1925, s. 3. – 38. Det hedder, at bispens brudetale egentlig mest lignede en almindelig bordtale. »Bispen hørte til de moderne gejstlige Prædikanter, der benyttede en let Konversationstone og udtalte Ord som »Kristus« og »den hellige Aand« ganske med samme Ligefremhed som den, hvormed man omtaler en god Omgangsven«. Det svarer ikke til Fr. Graaes karakteristik af Monrad som prædikant: at han kunde »hæve sig til en svulmende Patos, der kunde virke imponerende, men samtidig lovlig meget mindede om den »überschwengliche« Svulst, der kendetegnede tysk Skuespilkunst før Josef Kainz, og som, naar Bevægelsen greb ham og han blev graadkvalt, overskred Skønhedens Grænser«. (Falster-Minder, s. 47). – 39. L. Bergmann i Kirkehist. Saml. 6, V, 1945, s. 79. – 40. Paul Læssøe-Müller i Berl. Aftenavis $^{12}/_{1}$ 1952. – 41. Vort Land $^{7}/_{2}$ 1904. – 42. Grundlaget for denne skildring findes i H. F. Rørdam: Peter Rørdam, III, 1895, s. 184. – 43. Den første Kamp om den apostolske Troesbekjendelses Oprindelse, 1875, s. 20. – Et Bidrag til den apostolske Troesbekjendelses Historie, 1886, s. 40. – 44. Dansk biografisk Leksikon, XVI, 1939, s. 112. – 45. (korrekturnote). De i note 2 og 3 omtalte breve er nu udgivet af Morten Borup i Emil Aarestrups Breve til Christian Petersen, 1957, s. 95 f. og 107 f.; det sidste af brevene er p. g. a. digtets datering til 1843 anbragt som det sidste af brevene fra dette år.